

**Evald Bundgård Iversen,
Bjarne Ibsen og
Jørn Hansen (red.)**

Idrættens og civilsamfundets

knaster

**Kritiske
samfundsvidenskabelige
analyser**

SYDDANSK UNIVERSITETSFORLAG

Evald Bundgård Iversen,
Bjarne Ibsen og Jørn Hansen (red.)

Idrættens og civilsamfundets knaster

Kritiske samfundsvidenskabelige analyser

Syddansk Universitetsforlag 2024

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2024

Sats: Tarm Bogtryk

Omslag: Dorthe Møller

Omslagsfoto: Colourbox

ISBN 978-87-408-3548-9

Udgivet med støtte fra: Center for forskning i Idræt, Sundhed og
Civilsamfund; Forskningsenheden Active Living samt Institut for Idræt
og Biomekanik på Syddansk Universitet.

Publikationen er fagfællebedømt.

Find kontaktoplysningerne til ansatte ved Center for forskning i Idræt,
Sundhed og Civilsamfund på: www.sdu.dk/cisc.

Publikation er 'open source' og kan frit downloades fra universitypress.dk.

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden mangfoldiggørelse af
denne bog er kun tilladt med forlagets tilladelse eller ifølge overenskomst
med Copy-Dan.

Syddansk Universitetsforlag

Campusvej 55

5230 Odense M

Tlf. 6615 7999

www.universitypress.dk

Civilsamfundet

*Mountainbike er blevet en meget populær idrætsaktivitet. Mange steder er det frivillige, som anlægger sporene i naturen. CISC har bl.a. set nærmere på, hvordan de frivillige kan understøttes af offentlige myndigheder.
Fotograf: Christoffer Riis Svendsen.*

Frivilligt arbejde og medborgerskab Supplerende eller konkurrerende begreber?

*Thomas P. Boje, Institut for Samfundsvidenskab og Erhverv, Roskilde
Universitet ¹*

Abstract

Et reelt demokrati forudsætter en åben demokratisk proces, dvs. at planlægning og implementering af politiske beslutninger i både de offentlige og civile institutioner inkluderer de relevant berørte borgeres synspunkter. Det centrale i relationen mellem stat og civilsamfund bliver således graden af demokratisk styring og kollektivt engagement.

Dette kapitel belyser relationen mellem medborgerskab og frivillighed. Medborgerskab er man enten som borger udstyret med fra fødslen eller har fået tildelt af myndighederne. I kapitlet fokuseres primært på det aktive medborgerskab, som borgerne praktiserer gennem deres civile engagement i form af frivillighed og hjælp i lokalsamfundet eller ved politiske aktiviteter. Frivillighed defineres som en aktiv og målrettet handlen, som udtryk for solidaritet og sympati med en større eller mindre gruppe af medborgere. Centrale spørgsmål i kapitlet er: Bliver man som borger bedre inkluderet i samfundets sociale netværk gennem at være aktiv som frivil-

¹ Dette kapitel er skrevet i tilknytning til forskningsprojektet „Civilt engagement og bæredygtige sociale netværk“ støttet med en bevilling fra TrykFonden.

lig? Både medborgerskab og frivillighed er differentieret med baggrund i køn, klasse og etnicitet. Supplerer eller konkurrerer medborgerskab og frivillighed med hinanden? Frivillighed er primært koncentreret blandt ressourcestærke borgere – har det som konsekvens, at medborgerskabet med dets rettigheder bliver overtrumfet? Eller er det en forstærkning af allerede socialt differentierede rettigheder knyttet til medborgerskabet?

Indledning

Temaet for dette kapitel er, på hvilken måde der er en gensidig relation mellem medborgerskab og frivillighed. Medborgerskab er man som borger udstyret med fra fødslen, eller det er blevet tildelt til indvandrere af myndighederne ud fra nærmere bestemte kriterier. Medborgerskabet praktiseres af dets indehavere på vidt forskellig måde. Her fokuserer jeg primært på det aktive medborgerskab, som borgerne praktiserer gennem deres civile engagement i form af frivillighed, støtte og hjælp i lokalsamfundet og politiske aktiviteter. Frivillighed er en aktiv og målrettet handling fra medborgeren, som udtryk for at vise solidaritet og sympati med en større eller mindre gruppe af medborgere. Når jeg i kapitlet taler om frivillighed, er det primært som udtryk for frivilligt arbejde, men både medborgerskab og frivillighed kommer til udtryk i en række forskellige aktionsformer og er knyttet sammen men diskursivt forskellige. Det er denne sammenfiltring, som dette kapitel skal søge at redegøre nærmere for. Bliver man som medborger bedre inkluderet i samfundets sociale netværk gennem at være aktiv som frivillig? Både medborgerskab og frivillighed er differentieret med baggrund i køn, klasse og etnicitet. Supplerer eller konkurrerer de to aktionsformer med hinanden? Betyder det at være frivillig på et afgrænset område, at man som borger indskrænker sit aktive medborgerskab? Det frivillige arbejde er primært koncentreret blandt de ressourcestærke medborgere – har det som konsekvens, at det universelle medborgerskab med dets rettigheder bliver overtrumfet? Eller er det blot en forstærkning af allerede differentierede rettigheder knyttet til medborgerskabet?

Dette kapitel begynder med en redegørelse for medborgerskabets og frivillighedens forskellige former konkluderende med et forsøg på at sammenstille de to begreber. Derefter følger et afsnit, hvor der redegøres for

de forskellige udtryksformer for aktivt medborgerskab gennem politisk aktivisme, frivilligt arbejde eller aktiv handlen. Kapitlet sluttet af med en diskussion af vilkårene for civilt engagement og dets betydning for mulighederne for et deltagende demokrati, som involverer alle samfundets sociale grupper.

Frivillighed og medborgerskab – hinandens forudsætninger?

Medborgerskabet sikrer principielt individerne deres økonomiske, sociale og politiske rettigheder til at være fuldgyltige medlemmer af samfundet. Dette omfatter inklusion i samfundets sociale netværk, medlemskab af diverse institutioner samt adgang til sociale rettigheder. Men rettighederne er kun den ene side af medborgerskabet. Det pålægger også borgerne en række forpligtigelser så som at skulle bidrage til finansieringen af de fælles opgaver, betale skat, være aktiv på arbejdsmarkedet, og at man respekterer lovgivning. Alt sammen udtryk for, at man udviser samfundssind. Under disse ideelle forudsætninger opnår borgerne via medborgerskabet tilknytning til fællesskabet, gensidige sociale relationer og etableringen af fælles værdier på tværs af de sociale grupperinger (Delanty, 2000; Isin, 2009).

Det aktive medborgerskab manifesterer sig i en række forskellige former for civilt engagement lige fra omsorg og støtte til venner og naboer, afgivelse af stemme ved politiske valg over frivillige ulønnede aktiviteter i formelle såvel som uformelle sammenhænge til civil ulydighed i form af strejker, blokader og projektaktioner. Fokus i dette kapitel er civilt engagement forstået som frivillige ulønnede aktiviteter, som udføres uden for eget hushold, til gavn for andre end en selv og er aktiviteter, som er frivillige (Espersen et al, 2021:22).

Medborgerskabets udtryksformer – tilknytning til frivilligt arbejde

Medborgerskabet udleveres gennem en dagligdags praksis i form af en livslang kontinuerlig proces af forhandlinger og genforhandlinger af de rettigheder og pligter, som borgeren har og praktiserer i hverdagen. Det levede medborgerskab finder sted gennem borgernes aktive deltagelse på arbejdsmarkedet, i civilsamfundets organisationer, i privatsfæren, men

også i offentlighedssfæren i form af politiske kampe, demonstrationer og civile aktioner.

Hvor omdrejningspunktet i litteraturen om medborgerskab har været borgerne som politiske agenter, da forstås det aktive medborgerskab her som langt mere omfattende (Togeby et al, 2004). Der er således typisk ikke megen opmærksomhed på det, som i litteraturen betegnes som det *ordinære* medborgerskab, hvor borgerne gennem en lang række dagligdags handlinger praktiserer deres medborgerskab (Neveu 2014, Isin 2009). Denne mest almindelige form for medborgerskabsaktivitet udøves i meget diskrete former gennem de daglige rutiner i det levede liv. Man drager omsorg for sin familie og sine naboer, såvel som man deltager i det samvær, der kontinuerligt finder sted i lokalsamfundet. Denne form for medborgerskab har ikke karakter af politisk praksis i traditionel forstand, men identificerer personens tilhørsforhold til lokalsamfundet og samfundet i sin helhed (Pichler & Wallace, 2006; Hermansen og Boje, 2015). Op mod to tredjedele af den danske befolkning yder i dag forskellige former for praktisk hjælp til familiemedlemmer uden for eget hjem samt til naboer og venner. Denne form for støtte er i høj grad med til at sikre sammenhængskraften i samfundet og er yderligere en af de mest anvendte kanaler til rekruttering af borgere ind i den organisatoriske mere formelle frivillighed (Pichler & Wallace, 2006; Espersen et al, 2021).

Det *aktive* medborgerskab er en anden og mere involverende form for medborgerskab. Det er kendetegnet ved, at personen deltager i en række forskellige former for aktiviteter i den offentlige sfære. Aktiviteter, som finder sted inden for rammerne af det demokratiske systems givne strukturer og spilleregler. De mest udbredte former for aktivt medborgerskab er stemmeafgivelse ved politiske valg og frivilligt arbejde. Begge former vil blive mere indgående belyst senere i kapitlet. Stemmedeltagelse ved folketingsvalget i 2022 lå på 84,2 procent, hvilket er højt i international sammenhæng men lavere end i de foregående år (Folketinget, 2022). Frivilligt arbejde udføres af borgere inden for et bredt spekter af foreninger og sociale netværk tilknyttet offentlige såvel som private institutioner. I den danske befolkning er omkring 35 procent involveret i forskellige former for regelmæssigt frivilligt arbejde i en organisatorisk sammenhæng i form af bestyrelsesarbejde, støtte til børn og unge, hjælp til ældre og forskellige former for fortalervirksomhed. Dertil skal lægges syv til otte procent, som periodisk eller virtuelt del-

tager i frivilligt organisatorisk arbejde, så den samlede danske frivillighed i 2020 var på omkring 40 procent (Espersen et al. 2021: 26).

En tredje form for medborgerskab er det *inkluderende* medborgerskab, som betyder, at etnisk, socialt og kønsmæssigt marginaliserede grupper bliver indlemmet i samfundet som almindelige borgere med de for samfundet gældende sociale, politiske og kulturelle rettigheder og pligter. Der er tale om en forståelse af medborgerskab, som nok mest klart har været benyttet af feminister i deres kamp for kvinders rettigheder og af de etniske minoritetsgrupper og LGBT-grupperes kamp for borgerrettigheder (Lister, 2007; Borchorst & Dahlerup, 2020). På tilsvarende vis er dette medborgerskab i dag et centralt begreb i diskussionen af vilkårene for etniske migrantgruppers inklusion i de vestlige samfund i forhold til majoritetsbefolkningen. Gennem det inkluderende medborgerskab bliver borgerne i stand til at frigøre sig fra traditionelle bånd og myndiggøre sig i forhold til andre mennesker, men det er alt sammen noget, der typisk foregår inden for samfundets givne strukturer.

Endelig er der det *aktivistiske* medborgerskab, hvor borgerne i modsætning til det ordinære og aktive medborgerskab er med til at formulere og reformulere de økonomiske, sociale og politiske forhold, der sætter rammerne for det sociale liv (McNevin, 2006). Den aktivistiske borger er en person, der kæmper for ligestilling, solidaritet og retfærdighed for alle borgere i deres livsvilkår. Der er her tale om borgere, som bryder med det traditionelle hierarkiske regelsæt for demokratisk deltagelse og handler på måder, der ændrer de gængse regler, praksisser og hierarkier i samfundet, når det gælder inklusion af borgere og solidaritet med sårbare sociale grupper. Det aktivistiske medborgerskab kan nok bedst karakteriseres ved, at borgerne udøver civil ulydighed i form af at bryde med den eksisterende lovgivning. Samtidig er det dog vigtigt at understrege, at et aktivistisk medborgerskab bygger på tolerance og inklusion og er karakteriseret ved ikke voldelige aktionsformer.

Frivillighedens forskellige karakter – praktisering af medborgerskabet

Det, at borgeren er aktiv i sociale netværk eller civile organisationer – det være sig organisatorisk frivillighed eller uformel hjælp – er et vigtigt aspekt af en persons medborgerskab. En lang række af faktorer har ind-

flydelse på den betydning, som de civile aktiviteter har for graden af sammenhængskraft, tillid og social retfærdighed i samfundet – og dermed for praktiseringen af det aktive medborgerskab.

For det første er et stærkt og levende foreningsliv i form af foreninger, nonprofit organisationer, kooperativer mv. med aktiv deltagelse af befolkningen en helt central forudsætning. Det er dog langt fra alene det institutionelle civilsamfund, som har betydning i forhold til demokratisk dannelse, tillid og inklusion. I lokalsamfundet trives sociale kontakter og gensidighed i stort omfang, og borgerne yder en betydelig uformel hjælp til hinanden (Hermansen & Boje, 2017). Under COVID-19 pandemien, hvor en stor del af det institutionelle civile engagement var lukket ned, var der en stor aktivitet initieret lokalt uden om de etablerede frivillige organisationer. Initiativer, som engagerede langt flere og andre sociale grupper end dem, der normalt var aktive som frivillige (Toubøl & Carlsen, 2021; Carlsen, Toubøl og Brincker, 2021). Der er yderligere gennem det seneste årti opstået en voksende fleksibilitet mellem de forskellige former for civilt engagement. Den aktive borger er typisk engageret i både formelle og uformelle sammenhænge på en og samme tid og hen over et livsforløb (Grubb, 2016; Grub og Henriksen, 2018).

Denne mere uformelle form for civil aktivitet opfanges typisk ikke i analyser af frivillighed, men har vist sig at være en vigtig forudsætning for det formaliserede civile engagement (Pichler og Wallace, 2006). Frivillighed er dog ikke entydigt fremmende for demokratisk deltagelse. En række studier viser, at borgere, som er aktive i frivilligt arbejde, gør det som et alternativ til politisk engagement. Deltagerne i de frivillige aktiviteter ser primært deres arbejde som noget, man gør til gavn for lokalsamfundet eller en bestemt gruppe, men ikke som et politisk engagement i bredere forstand. I flere undersøgelser udtrykkes der blandt de frivillige en modvilje over for politiske tilkendegivelser – man vil ikke risikere at komme i konflikt med lokale naboer (Keeter et al., 2002: 19; Theiss-Morse og Hibbing, 2005; Dekker, 2009; Eliasopf, 2019).

En anden vigtig faktor til forståelse af borgernes engagement er deres individuelle ressourcer i form af human, social og kulturel kapital. Social kapital er på den ene side en bred karakteristik af de normer og sociale netværk, der fremmer social deltagelse og samfundsmæssig inklusion, og

er på den anden side gennem normdannelse og netværk med til at sikre social kontrol og sammenhængskraft i samfund (Putnam, 2000; Hooghe, 2007). I et senmoderne samfund vil inkluderende og tillidskabende sociale netværk primært blive udviklet gennem borgernes aktive deltagelse i den demokratiske beslutningsproces og gennem et tillidsfuldt forhold mellem borgeren og velfærdsstaten. Er denne dialog ikke til stede, vil kun en begrænset og snæver form for social sammenhængskraft udvikles, samtidig med at betingelser for inklusion vanskeliggøres.

En tredje dimension af betydning i forhold til deltagelse og frivillighed er borgernes tilhørsforhold, hvor foreningslivet og de sociale netværk ikke blot er inkluderende, men også har tydelige elementer af segregering og eksklusion (Alexander, 2006). Det er således dokumenteret, at de økonomisk dårligt stillede borgere er mindre aktive i civilt engagement, og i tider med voksende økonomisk ulighed fravælger disse borgere i stort omfang civile organisationer, og disse organisationer bliver i sådanne perioder, hvor der er særligt brug for dem socialt og holdningsmæssigt, mere homogene repræsenterende de ressourcestærke og derved afgrænset i forhold til befolkningsflertallet (Theiss-Morse & Hibbing, 2005; Eliasoph 2009, 2014).

Mange civile organisationer er opstået i forsvar af særinteresser, som tit og ofte står i modsætning til mangfoldighed og demokratisk inklusion. At engagere sig i foreningslivet og i frivilligt arbejde er således ikke entydigt positivt. Civile aktiviteter har typisk karakter af politisk engagement, men det er ofte i form af at forfølge særinteresser og at agere som presionsgruppe. Ideelt set burde de civile organisationer i deres indbyrdes kamp om samfundsmæssige værdier og politisk indflydelse være et centralt og vigtigt element i den demokratiske proces. For de store og medlemsstærke civile organisationer er der imidlertid mere tale om, at de kortslutter den demokratiske politiske proces gennem at forfølge særinteresser.

Det er yderligere langt fra sådan, at alle civile organisationer er styret efter åbne demokratiske principper, og mange organisationer er karakteriseret ved en yderst hierarkisk beslutningsstruktur. Demokrati og dialog vil typisk være kendetegnet af at være komplekst, mangfoldigt og konfliktfyldt, hvor mange civile organisationer ofte stræber efter homogenitet og forudsigelighed og i stor udstrækning nedtoner uenighed og politisk stillingtagen (Barber, 1999; Eliasoph, 2014).

I tabel 1 er der forsøgt en sammenfatning af det civile engagements forskellige former, og hvilken type af medborgerskab det svarer til. Der er tale om fire forskellige former for aktiviteter gående fra ordinært medborgerskab til samfundsforandrende aktivisme.

<i>Former for aktivitet</i>	<i>Medborgerskab</i>	<i>Frivilligt arbejde</i>	<i>Civil handlen</i>
<i>Medborger</i>	Ordinært medborgerskab	Praktisk hjælp til familie, naboer og venner i lokal-samfundet	Medlemskab/ stemmeafgivelse
<i>Aktiv i samfundet</i>	Aktivt medborgerskab	Frivillig i foreninger/NGO'er	Civicens Vertikalt engagement
<i>Aktiv i forhold til sårbare og udsatte grupper</i>	Inkluderende medborgerskab	Frivillighed i tilknytning til udsatte grupper	Solidaritet baseret på køn, etnicitet og kultur
<i>Deltagelses – demokrati</i>	Aktiv i politisk parti	Sociale bevægelser	Horisontalt engagement Civility Græsrodsdemokrati
<i>Aktiv i normoverskridende/samfundsforandring</i>	Aktivistisk medborgerskab	Frivillighed/civil ulydighed	Samfundsforandrende aktiviteter /aktivisme

Tabel 1: Civilt engagements forskellige former

Det er, som det fremgår, ikke blot vigtigt at skelne mellem frivilligt arbejde og medborgerskab. Der er i civilsamfundslitteraturen også i stigende grad introduceret en tredje dimension – civil handlen eller „civic actions“, som det betegnes på engelsk (Lichtermand og Eliasoph, 2014; Lichterman, 2006 og 2021; Evers og von Essen, 2019). Frivillighed og civil handlen har forskellige betydninger. Frivilligt arbejde beskrives, som angivet oven for, som private, kollektive handlinger, der bestræber sig på at hjælpe an-

dre individer, og som sigter på at ændre samfundet i det små, men ikke nødvendigvis at revolutionære det. Heroverfor står civil handlen, som kendetegner politiske og kollektive aktionsformer, der bevidst sigter mod samfundsændringer. Hvor frivilligt arbejde typisk er praktiske aktiviteter med det formål at levere ydelser eller omsorg, er civil handlen i højere grad karakteriseret ved forskellige former for deltagelse i politisk protest og sociale forandringer (Hustinx, Cnaan og Handy, 2010; Hustinx, 2010)

Lichterman og Eliasoph (2014) definerer civil handlen som politiske og samfundsforandrende tiltag med det formål at forbedre de materielle og sociale vilkår, som borgerne forestiller sig bør være gældende i samfundet. Civil handlen, som det er defineret ovenfor, indikerer, at samfundet udvikler sig i retning af større solidaritet og lighed. Den civile handlen og stærke civile grupperinger har dog ofte som sit primære mål at skabe mindre solidaritet og større skel i befolkningen – da er der tale om ucivil handlen (Evers, 2009; Dekker, 2009; Boje, 2021). Grænserne mellem frivillighed og andre former for civilt engagement er dog i høj grad konstrueret, forandrer sig over tid og afhænger af, hvilken type samfundsregime, vi taler om. Der er således god grund til at stille spørgsmålstegn ved, om der indholdsmæssigt er tale om to forskellige begreber for civilt engagement, eller om de to begreber ikke blot angiver forskellige udtryksformer for niveau og form for civilt engagement. Som civil handlen er beskrevet i tabel 1, giver det mulighed for mere nuanceret at karakterisere forholdet mellem frivilligt arbejde og medborgerskab. (Ossewaarde, 2006; Evers, 2009).

Frivillighed som en form for aktivt medborgerskab

Det aktive medborgerskab bliver i stigende grad gjort til et vilkår i forbindelse med samfundsdeltagelse. På den ene side bliver medborgerskabet knyttet sammen med betingelserne for en række sociale og arbejdsmarkedspolitiske ydelser på den måde, at det er en forudsætning for, at man som medborger kan få økonomisk hjælp til daglige udgifter, uden at man er aktivt jobsøgende, under uddannelse eller i godkendt aktiveringsforløb. På den anden side knyttes medborgerskabet sammen med borgernes personlige identitet, tilhørsforhold og livsvilkår. Der er på den måde sket en bevægelse fra en forståelse af medborgerskab som et spørgsmål, der

udelukkende vedrører 'status' til at det skal udøves aktivt gennem social og politisk 'praksis', som fremmer demokratisk skoling og identitetsdannelse, der igen er grundlæggende i forhold til etableringen af de rettigheder, som det formelle medborgerskab omfatter. Der tales om mange forskellige typer af medborgere, så som fuldgyldige medborgere (insider), fremmede med andet medborgerskab, migranter, flygtninge, illegale indvandrere etc. På den måde har relationen mellem borger og samfund såvel som relationerne mellem borgerne indbyrdes en helt forskellige karakter afhængigt af ens medborgerstatus (Isin, 2009).

Ved aktivt medborgerskab menes, at folk bliver involveret med hinanden gennem at forfølge fælles mål og interesser ved deltagelse i såvel formelle som uformelle former for beslutningstagen vedrørende samfundsproblemer (Hoskins og Mascherini, 2009: 460). Den ene side af aktivt medborgerskab er *civicness*, hvor borgerne er aktive i civile organisationer, der aktionerer for et mere retfærdigt og solidarisk samfund. Aktiviteter, som typisk er karakteriseret ved at foregå i vertikalt organiserede institutioner, hvor der er en top-down ledelsesstruktur (Evers, 2009: 242). *Civicness* er typisk kendetegnet ved aktiviteter i institutionelle arrangementer organiseret for at fremme den offentlige dialog mellem stat og medborgere – det kan være borgerting, borgermøder eller statslige rådgivningskomiteer.

Der er i denne form for aktivt medborgerskab tale om en snæver solidaritet begrænset til specifikke sociale grupperinger, som ekskluderer eller begrænser udenforstående borgeres muligheder. Med Alexander (2006: 54) så omfatter civilt engagement altid på en og samme tid både en individuel frihedsdimension og en undertrykkelsesdimension. Deltagelse i ekstremistiske grupper karakteriseret ved intolerance, eksklusion af anderledestænkende og vold er også en del af civilt engagement, men typisk ikke omfattet af definitionen af aktivt medborgerskab.

Den anden side af aktivt medborgerskab er *civility*, der kendetegner de former for civilt engagement, som er karakteriseret ved et bottom-up engagement, hvor det typisk er aktivisme og samfundsforandrende aktiviteter, som er dominerende. Aktiviteter, som kan foregå i både den private og offentlige samfundssfære. Aktivt medborgerskab baseret på *civility* er typisk horisontalt organiserede relationer kendetegnet ved anerkendelse, respekt for andre, gensidighed og lighed. Eksempler på dette er lokalsam-

fundsgrupper, som støtter op om flygtninge, sårbare borgere, ældre medborgere mv.

Det at udøve sit medborgerskab enten i form af civilt engagement eller civil handlen er ikke entydigt civilt. Der kan være tale om aktiviteter, som er ekskluderende i forhold til andre grupper af borgere, være til egen fordel eller for at sikre rettigheder til sociale grupper, som i forvejen er privilegerede. I så fald tales der om ucivility (Evers og von Essen, 2019; Alexander, 2006). At være aktiv borger er blevet noget helt centralt i dagens politiske diskurs, hvor der dog på den ene side er tale om en lang række mere eller mindre tvungne former for aktivering i form af pligt til at deltage i arbejdsmarkedsaktiviteter som betingelse for at modtage sociale ydelser. En sådan form for aktivt medborgerskab er på ingen måde frigørende, men snarere disciplinerende og undertrykkende. På samme måde kan vi betvivle, at en række former for frivilligt arbejde har et frigørende og identitetsskabende potentiale.

I litteraturen tales der om korporative former for engagement, som karakteriserer det frivillige arbejde i offentligt regi og en lang række af non-profit organisationers serviceproducerende aktiviteter. Der er her tale om aktiviteter, som er organiseret vertikalt med lønnet ledelse og delegation af arbejdsopgaver. Alternativt finder vi lokalt græsrodsorganiseret engagement. Her varetager frivillige også velfærdsopgaver for fællesskabet, men på et langt mere afgrænset område, mindre formaliseret, og hvor kontakten mellem de frivillige og brugerne/medlemmerne er tæt. Der er her tale om høj grad af selvforvaltning i horisontalt organiserede græsrods-organisationer med tæt kontakt mellem brugere og frivillige (Milligan og Fyfe, 2005).

Frivillighed og aktivt medborgerskab – ulighed og differentiering

Den her beskrevne forståelse af aktivt medborgerskab betyder, som tidligere antydnet, at der er tale om, at medborgerskabet udøves inden for de institutionelle rammer, som det demokratiske system har opstillet. Det har følgelig en begrænset effekt i forhold til eliminering af de økonomisk og politisk betingede sociale forskelle og den marginalisering, som til sta-

dighed sker af sårbare grupper af borgere. I nogen grad synes frivilligheden at være med til at forstærke denne differentiering mellem de sociale grupper. I tabel 2 er angivet omfanget af civilt engagement for udvalgte sociale grupper – dels den formelle frivillighed i organisationsregi og dels den uformelle hjælp til naboer og venner.

Social gruppe	<i>Andel formelt frivillige i procent</i>	<i>Hjælper ofte nogen, som ikke bor sammen med</i>	<i>Aldrig arbejdet frivilligt</i>
Alle	36	62	33
Kvinder	34	64	34
Mænd	37	60	32
Under uddannelse	33	55	32
Ingen uddannelse	26	56	48
Faglig uddannelse	32	65	38
Kort videregående uddannelse	35	65	35
Mellemlang videregående uddannelse	41	65	24
Lang videregående uddannelse	48	60	17
Ikke i arbejde	34	57	
Arbejde 1-40 timer per uge	37	65	
Arbejde over 40 timer per uge	40	67	
Mindre social tillid	27	57	
Mellem social tillid	37	64	
Stor social tillid	43	64	
Helbred: meget godt	39	63	
Helbred: rimeligt	32	60	
Helbred: meget dårligt	20	46	

Tabel 2: Frivillighed fordelt på sociale grupper i 2020 (procent)

Kilde: Espersen et al., 2021: siderne 44-45, 48 og 60-61.

I henhold til tabel 2 er der tydelige forskelle mellem de sociale grupper i omfanget af civilt engagement defineret ved frivillige aktiviteter, og det gælder både, når vi registrerer aktiviteter gennem det aktive medborgerskab – den formelle frivillighed – og det ordinære medborgerskab – den omsorg, som borgerne yder i forhold til venner, naboer mv. De mest aktive medborgere er de højt uddannede, de borgere som er mest integreret i arbejdsmarkedet, dem med stor social tillid til samfundets institutioner og til andre medborgere samt ikke overraskende de borgere, som har et godt helbred. Omvendt er de borgere, som ingen uddannelse har, ikke er i arbejde, har lav social tillid og har et dårligt helbred, markant mindre aktive. Netop de borgere, som har mest brug for de sociale netværk, er således dem, som står svagest, hvad angår at være del af et aktivt medborgerskab. Dette gælder specielt for den institutionaliserede form for frivillighed. Der er en større ensartethed blandt danske medborgere, når vi taler om praktiseringen af det ordinære medborgerskab, men også her er borgere uden uddannelse, uden for arbejdsmarkedet og med dårligt helbred svagest repræsenteret, men til gengæld bruger disse grupper mere tid på at være aktive, når de er det.

Civile organisationers formidlende rolle, når det gælder om at inkludere og aktivere de ressourcetsvage sociale grupper i samfundet, burde være, at de som repræsentanter for disse grupper fremfører specifikke ønsker og krav til udformningen af politikken. I den traditionelle forståelse af medborgerskabet er der lagt vægt på at håndhæve de formelle rettigheder knyttet til at blive fuldgældigt medlem af samfundet, men i forhold til de ressourcetsvage sociale grupper er der brug for en speciel indsats rettet direkte mod disse grupper.

Relationen mellem borgerne og de besluttende organer er imidlertid, som tidligere omtalt, blevet stadig mere udtyndet gennem årene. I forhold til de ovennævnte grupper betyder det, at deres ønsker og behov ikke tilgodeses med de generelle politiske og sociale foranstaltninger. Noget andet og måske endnu mere udemokratisk er udviklingen af det repræsentative politiske system. I dag er det nemlig kun en meget lille andel af borgerne, der er tilknyttet de politiske partier som medlemmer, og udvælgelsen af kandidater til at repræsentere borgerne i de repræsentative forsamlinger sker for hovedparten af de politiske partier i lukkede cirkler og på en højst topstyret måde. I tabel 3 er angivet andelen af den

danske befolkning fordelt på etniske danskere, indvandrere og efterkommere, som aktivt udnytter deres medborgerskab på forskellige politiske interventionsområder.

Aktivitet	2019/2020		
	Danskere	Indvandrere	Efterkommere
Medlem af politisk parti	7	3	6
Arbejder i et politisk parti. Deltaget i politisk møde	8	5	9
Skrevet læserbrev og indlæg	9	9	8
Kontakt til politikere, embedsmand, medier	13	7	11
Underskriftindsamling. Offentlig demonstration	27	13	37
Bojkot aktion	48	29	46
Indsamlet penge til velgørenhed	65	43	53
Tillid 0-10	6,8	7,1	6,6
Aktiv i én forening	54	49	47
Frivillig i én forening	36	33	37
Man kan stole på de fleste mennesker	68	48	40
Man kan ikke være forsigtig nok	25	39	47

Tabel 3: Medborgerernes engagement i 2019/2020 – danskere, indvandrere og efterkommere

Kilde: Medborgerskabsundersøgelsen 2019 og 2020. Der bliver i medborgerskabsundersøgelsen spurgt ind til befolkningens tillid til samfundets institutioner og andre medborgere. Her er angivet svar-andelen, som svarer positiv på henholdsvis „man kan stole på de fleste mennesker“ og „man kan ikke være forsigtig nok“.

I henhold til tabel 3 er det en meget lille del af den danske befolkning, som udnytter deres aktive medborgerskab til traditionelle politiske aktiviteter – medlem af politisk parti og aktiv deltagelse i det politiske arbejde. De indfødte danskere er en anelse mere aktive end indvandrere og efterkommere, men der er for alle tre grupper tale om, at under 10 procent er aktive. Tal som helt svarer til andre undersøgelser af niveauet for politisk aktivitet. Der er tale om en politisk elite, som er yderst afgrænset, og som gør, at det repræsentative demokrati som styreform er yderst begrænset i sin forankring i den danske befolkning. På trods af at 84 procent stemte ved seneste folketingsvalg, er det en meget lille gruppe af borgere, som har indflydelse på og er involveret i den konkrete udformning af politikkerne. Selv når vi inkluderer debatfora – aviser, indlæg i digitale medier og kontakt til politikere og myndigheder – er der tale om andele, der ikke er meget over 10 procent. På alle målene er der en betydelig lighed mellem indfødte danskere og efterkommere, mens førstegenerations indvandrere ligger generelt lavere, hvad angår kontakt til det politiske system, men på niveau med de to andre grupper, hvad angår aktiv i foreninger og frivillig i foreninger.

Det er i den udenomsparlamentariske aktivitet, at der er størst engagement, og her er det igen de indfødte danske, som scorer højest på de fleste dimensioner efterfulgt af efterkommere og indvandrere lavest. Dog ikke når det gælder demonstrationer, underskriftindsamlinger mv., hvor efterkommere er de mest aktive. I udtryk for, at de er blevet bekendt med debatkulturen og benytter sig af den uformelle måde at udtrykke deres utilfredshed, mens de typisk holdes uden for det formaliserede politiske system.

Det samme mønster er at finde, når vi ser på den mest almindelig form for aktivt medborgerskab – deltagelse i valg til folketing og kommuner. Her er en opgørelse på sociale grupper for borgere, som stemte ved kommunevalget 2017 (tabel 4).

Social gruppe	Kategori	Stemmepercent
Alle	18-80 år	71,9
Kontanthjælp		42,7
Unge – aldersgrupper	18 år	71,2
	19-21 år	57,7
	22-29 år	54,5
Indvandrere	Statsborgere	54,6
	Ikke-statsborgere	33,5
Efterkommere	Statsborgere	44,0
	Ikke-statsborgere	35,9
Uddannelse	Grundskole	64,1
	Gymnasial uddannelse	68,8
	Faglig uddannelse	75,9
	Kort og mellemlang videregående uddannelse	83,2
	Lang videregående uddannelse	84,3

Tabel 4. Stemmedeltagelse i kommunevalg 2017 for sociale grupper i Danmark (procent)

Kilde: Røjkjær Larsen 2000: 5

Når vi empirisk kortlægger, hvem der er aktive borgere, og det gælder både i forhold til at udøve sit medborgerskab politisk og i form af frivilligt arbejde, er der tale om en betydelig social differentiering, hvor de mest aktive er borgere med høj uddannelse, som er aktive på arbejdsmarkedet, og som er integreret i sociale netværk. Indvandrere og efterkommere har stemmedeltagelse, som ligger på 10-20 procent lavere end indfødte danskere. Lavest af alle grupper med dansk medborgerskab finder vi kontanthjælpsmodtagere, og ikke overraskende er indvandrere uden dansk statsmedborgerskab helt i bunden. Netop nogle af de grupper, som mest har behov for at udtrykke deres holdninger til systemet. For at sikre social sammenhængskraft gennem en større grad af lighed i deltagelse er det

således ikke tilstrækkeligt med et aktivt medborgerskab. Der er også brug for, at dette kombineres med inkluderende og emanciperende sociale netværk samt social tryghed og økonomisk lighed mellem alle borgere opnået igennem den offentlige velfærdspolitik. Kun derved opnås lige vilkår for deltagelse (Theiss-Morse og Hibbing, 2005; Portes, 2000).

Det er gennem det liberale demokratis repræsentative institutioner, at forholdet mellem de statslige institutioner og medborgerne fastlægges. I denne sammenhæng har den civile sfæres organisationer typisk ikke nogen direkte formaliseret adgang, men optræder først og fremmest som medierende mellem borgerne og staten. Store grupper af befolkningen føler sig dog ikke og er reelt ikke repræsenteret i den demokratiske beslutningsproces. Dette gælder primært de kortuddannede, borgere uden sociale netværk, dele af den industrielle arbejderklasse, ikke-vestlige migranter samt personer, som ikke har fået fodfæste på arbejdsmarkedet trods uddannelse.

Den ovenfor beskrevne udvikling har betydet en svækkelse af den traditionelle solidaritet baseret på lokalsamfundet. Det politiske og faglige engagement på lokalt plan er yderst begrænset (se tabel 3), samtidig med at der er opstået en stadig mere markant opdeling af borgere, som er enten inkluderet eller ekskluderet i forhold til det territoriale fællesskab. Dette har ført til en voksende fragmentering og individualisering mellem de sociale grupper, hvilket igen har ændret vilkårene for social inklusion og medborgerskab.

Om at skabe et deltagende demokrati – civilt engagements betydning

Der bliver i diskussionen af det aktive medborgerskab ofte argumenteret for, at dette skal ske ved større involvering af de sociale aktører gennem demokratisering af offentlige institutioner, øget samarbejde mellem offentlige institutioner og frivillige organisationer samt øget valgfrihed i forhold til velfærdsinstitutionerne. Med baggrund i den tiltagende integration, som gennem de seneste årtier er sket mellem de civile organisationer og velfærdsstaten, sætter flere civilsamfundsforskere dog spørgsmålstegn ved, om det demokratiske og emanciperende potentiale kan

realiseres inden for det institutionaliserede civilsamfund (Dekker, 2009). Det er måske snarere sådan, at det frigørende potentiale ligger i de mere løse organisationsformer, som udspringer af lokale sociale netværk. Vi har oplevet en øget mobilisering af borgere lokalt i forhold til miljø- og klimaproblematikken. Tilsvarende er der på lokalt plan opstået aktive grupper i protest mod de fysiske lokalplaner, behandling af flygtninge og administrative afgørelser på social- og arbejdsmarkedsområdet.

Ved at være opmærksom på vilkårene for det aktive og i endnu højere grad det aktivistiske medborgerskab i de demokratiske samfund vil det være muligt at rette blikket mod de strukturelle vilkår, som forhindrer borgerne i at blive reelt involveret i den politiske beslutningsproces og i at komme med input til den måde, det politisk-administrative system fungerer. Opmærksomheden vil hermed blive rettet mod konsekvenserne af en vedvarende og stigende ulighed i økonomiske ressourcer såvel som i social status, viden og muligheder for at realisere sine ønsker. Alt sammen uligheder og barrierer, som bidrager til at underminere det deltagende og inkluderende medborgerskab og dermed svækker det demokratiske systems legitimitet. Her er det ikke mindst vigtigt at være opmærksom på de begrænsninger af økonomisk, social og politisk art, som i disse år til stadighed bliver sat op for ressourcetsvage grupper af medborgere i forhold til inklusion i fællesskabet. Arbejdsløse borgere har f.eks. svært ved at deltage i frivillige aktiviteter parallelt med jobsøgning. Tilsvarende er det yderst kompliceret for både arbejdsløse, sygemeldte og pensionister at kunne kombinere arbejde, civilt engagement og omsorgsaktiviteter. Aktiviteter som i kombination ville lette inklusion i sociale netværk

En alternativ måde at regulere udformningen af politikken på kunne være, at den blev udformet gennem en deltagende demokratisk proces, hvor der er en kontinuerlig dialog mellem det politiske system og de relevante organisationer i civilsamfundet eller grupper af borgere i lokalsamfundet. Med det nuværende politiske system, hvor lovgivning sker i en snæver kreds af politikere, hvor aktindsigt for borgerne er begrænset, og lovforslag sendes i høring blandt udvalgte organisationer med ultrakorte høringsfrister, er den deltagende demokratiske proces nærmest udelukket. Forudsætningen for reel deltagelse må selvsagt være en åben demokratisk proces omkring de politiske beslutninger, hvor det civile samfund

inddrages i hele beslutningsprocessen. Et reelt demokrati forudsætter dog også, at de civile organisationer er demokratiske, deltagende og inkluderer de relevant berørte borgeres synspunkter, både hvad angår ønsker til politiske foranstaltninger og aktiv involvering af de berørte borgere. I sådanne tilfælde vil det være nødvendigt med dialogfora og kommunikationskanaler, som gør, at borgerne og deres organisationer til stadighed kan stille spørgsmål til den måde, de sociale og økonomiske fordelingsmekanismer og institutioner fungerer på.

Ifølge Fraser (2013) er ligelig fordeling af de sociale og økonomiske ressourcer og anerkendelsen af forskellighed essentielle forudsætninger for et reelt demokrati, men ikke nok til at sikre retfærdighed i samfundet. Det må også omfatte en afklaring af, hvem der skal medregnes som borgere i samfundet. I denne sammenhæng introducerer Fraser (2003) en tredje dimension – politisk repræsentation – som en forudsætning for, at medborgerskabet sikrer lige deltagelse for alle borgere i samfundets anliggender. Forudsætningen for denne politiske repræsentation er et aktivt og deltagende medborgerskab, hvor alle samfundets borgere er inkluderet i beslutningsprocessen og har mulighed for at deltage politisk i styringen af samfundets organisationer på lige vilkår.

Her vil den civile sfæres mange og forskelligartede organisationer kunne have en central rolle. De kan potentielt bidrage til at sikre, at den demokratiske beslutningsproces inddrager alle sociale grupper i samfundet og sikrer den nødvendige sociale inklusion af sårbare sociale grupper i såvel forberedelsen af de velfærdspolitiske beslutninger som i implementering af de vedtagne beslutninger. Det centrale i relationen mellem stat og civilsamfund bliver således graden af demokratisk styring og kollektivt engagement inden for de enkelte organisationer – det være sig statslige eller private organisationer. I denne sammenhæng kan man således udmærket tale om statslige institutioner, som fungerer på civilsamfundets præmisser (Lichterman, 2021)

Dette vil være tilfældet, for så vidt beslutningsprocesserne i disse institutioner er styret af borgerne, at de har en demokratisk styreform, og at de er bygget op nedefra med deltagelse af de borgere, som deres arbejde retter sig imod. Der skal være tale om tiltag, som for det første har potentiale til at modvirke den sociale og kulturelle differentiering, der uvilkår-

ligt vil opstå mellem sociale grupperinger også inden for civilsamfundet. For det andet skal tiltagene sikre en mere ligelig fordeling af de økonomiske og sociale ressourcer, som borgerne besidder, end tilfældet er i det nuværende repræsentative system. Her kan som eksempel nævnes, at det ville være demokratisk at indføre brugerstyring med direkte involvering af forældre – og børn – i folkeskolen og daginstitutionerne, på linje med hvad vi kender fra de private, frie skoler. De forsøg, som i Latinamerika og Sydeuropa har været gjort omkring at involvere borgerne i økonomisk budgettering på lokalt niveau, har vist, at det aktiverer borgerne og fører til øget social og økonomisk lighed i samfundet (Fung og Wright, 2003)

De civile organisationer kan i denne sammenhæng spille en helt central rolle, dels som formidler af de ønsker og krav, som grupper af borgere ønsker at stille til den førte velfærds politik, og dels ved at medvirke til, at de mindre magtfulde og ressourcetsvage grupper af borgere bliver inkluderet i det sociale samvær og bliver givet en politisk stemme gennem det aktive/aktivistiske medborgerskab. På denne måde kan de civile organisationer repræsentere borgernes kollektive ansvar og være en modvægt i forhold til den i dag dominerende individualisme. Dette kan dog kun realiseres, for så vidt at de civile organisationer evner at involvere og dermed repræsentere alle de forskellige grupper af borgere og ikke blot de velintegrerede og dem, som er mest politisk artikulerede. For at dette kan realiseres, må organisationerne såvel som samfundet i sin helhed organiseres på baggrund af princippet om lighed i deltagelsen. Dette forudsætter på en række centrale områder, at der skabes sociale og politiske deltagelsesformer, som er frigørende og ligeværdige for alle samfundets borgere.

På samme måde som ligeværdighed i deltagelse i den demokratiske beslutningsproces er afgørende for borgernes emancipation og deres følelse af et kollektivt ansvar, spiller organisationernes autonomi en vigtig rolle for udøvelsen af det aktive medborgerskab. Autonomi er her forstået som de civile aktørers organisatoriske uafhængighed af såvel velfærdsstatens institutionelle kontrol som det kapitalistiske markedes økonomiske rationalitet. Det seneste årtis fremvækst af deltagende bottom-up-organiserede græsrodsinstitutioner i alle europæiske lande er en klar tilkendegivelse af, at store grupper af borgere har et ønske om på den ene side at markere en uafhængighed af de statslige institutioner og på den anden

side at være involveret i og i bedste fald opnå kontrol over implementeringen af de statslige politikker. Der er her tale om fremvæksten af civile institutioner, som er markant forskellige fra det traditionelle civilsamfund med hensyn til formen for deltagelse, organisationernes grad af formalisering og ikke mindst i tilrettelæggelse af beslutningsprocedurer inden for organisationen.

Forfatterbeskrivelse

Thomas P. Boje er ph.d. i organisation og arbejds sociologi og professor i samfundsvidenskab og sociologi ved Institut for Samfundsvidenskab og Erhverv, Roskilde Universitet. Boje har i sin forskning fokus på civilsamfund, frivillighed, nonprofitorganisation, deltagelse, køn i forhold til arbejde og civilt engagement, medborgerskab, sammenhængskraft, civilitet og arbejde i bred forstand.

Af større publikationer fra de seneste år kan nævnes 'Civilsamfund, deltagelse og medborgerskab', Hans Reitzels Forlag 2017 og 'Civility and Participatory Democracy', Edwards Elgar Publishing, Cambridge 2021. Fra 2023 kan nævnes kapitlerne 'Kvinder og mænd i frivilligt arbejde – position, arbejdsopgaver og engagement' og 'Hvilken betydning har socialt netværk og tillid for frivillighed?' i antologien Boje mfl. 'Gør frivilligt arbejde samfundet bedre?' Nyt fra Samfundsvidenskaberne, København.

Litteratur

- Alexander, J. C. (2006). *The Civil Sphere*. Oxford: Oxford University Press.
- Barber, B. R. (1999). The Discourse of Civility. IN S. L. Elkin and K. E. Soltan (eds.) *Citizen, Competence and Democratic Institutions*. University Park: Pennsylvania State University.
- Boje, T. P. (2017). *Civilsamfund, medborgerskab og deltagelse* (Civil Society, Citizenship, and Participation) Copenhagen: Hans Reitzels Forlag, 2017.
- Boje, T. P. (2021). *Civility and Participatory Democracy – the Role of Citizenship and Civil Society in late Modern Societies*. Edward Elgar Publisher 2021.

- Borchorst, A. og D. Dahlerup (2020). *Konflikt og Konsensus: Det danske ligestillingspolitiske regime*. København, Frydenlund Academic.
- Carlsen, H. A. B., Toubøl, J., og Brincker, B. (2021). On solidarity and volunteering during the COVID-19 crisis in Denmark: The impact of social networks and social media groups on the distribution of support. *European Societies*. 2021.
- Delanty, G. (2000). *Citizenship in a Global Age: Society, Culture and Politics*. London: Open University Press.
- Dekker, P. (2009). Civicness: From Civil Society to Civic Services. *Voluntas* 20: 220-238.
- Eliasoph, N. (2009). Top-Down Civic Projects are not Graasroots Associations. How the Differences Matter in Everyday Life. *Voluntas* 20, 3: 291-308.
- Eliasoph, N. (2014). Measure the Graasroots: Puzzles of Cultivating the Graasroots from the Top-Down. *The Sociological Quarterly* 55: 467-492.
- Eliasoph, N. (2019). *The Civic Landscape: Typification, everyday interaction, collectivities, and the things scholars sometimes call „structures“* – Unpublished manus.
- Evers, A. (2009). Civicness and Civility: Their Meanings for Social Services *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* vol. 20 No. 3. 239-259.
- Evers, A. og von Essen, J. (2019). Volunteering and civic action: boundaries blurring, boundaries redrawn. *Voluntas* 30, 1–14.
- Espersen, H.H., Fridberg, T., Andreasen, A.G. og Brændgaard, N.W. (2021). *Frivillighedsundersøgelsen 2020 – En repræsentativ befolkningsundersøgelse af udviklingen i danskernes frivillige arbejde København, VIVE*.
- Folketinget (2022). *Folketingsvalgene 1953 til 2022*. Folketinget København.
- Fraser, N. (2003). Social Justice in Globalization: Redistribution, recognition, and participation. *EUROZINC* 2003-01-24.
- Fraser N. (2013). A triple Movement? Parsing the Politics of Crisis after Polanyi. *New Left Review* 81. May-June 119-132.
- Fung, A. og Wright, E. O. (2003). *Deepening Democracy. Institutional Innovations in Empowered Participatory Governance*. Verso, New York.

- Grubb, A. (2016). *Vi vil bare spise chokoladekiks og hjælpe. En kvalitativ undersøgelse af unge frivilliges deltagelse i en ikke-medlemsbaseret, digitalt koordineret organiseringsform af frivilligt socialt arbejde*. Ph.d.-afhandling. Aalborg: Aalborg Universitet.
- Grubb, A. og Henriksen, L.S. (2018). On the Changing Civic Landscape in Denmark and its Consequences for Civic Action. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Non-profit Organizations*, 30, 62–73.
- Hermansen, J. og Boje, T. P. (2015). Formel frivillighed og uformel hjælp: To forskellige former for civilt engagement? *Dansk Sociologi* 26. Årg. Nr. 2.
- Hooghe, M (2007). Social Capital and Diversity: Generalized Trust, Social Cohesion and regimes of Diversity. *Canadian Journal of Political Science* 40. 3: 709-732.
- Hustinx, L., Cnaan, R.A. og Handy, F. (2010). „Navigating Theories of Volunteering: A Hybrid Map for a Complex Phenomenon“. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 40(4):410-34. doi:10.1111/j.1468-5914.2010.00439.x.
- Hustinx, L. (2010). I Quit, Therefore I am. Volunteer Turnover and the Politics of Self-Actualization. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 39, 2: 236-255.
- Ibsen, B. (2021) (ed.) *Voluntary and Public Sector Collaboration in Scandinavia – New Approaches to Co-production*. Palgrave.
- Inin, E. (2009). Citizenship in flux: The figure of the activist citizen. *Subjectivity* 29: 367-388.
- Keeter, S., Zukin, C., Andolina, M. og Jenkins, K. (2002). *The civic and political health of the nation: a generational portrait*. College Park Center for CIRCLE.
- Larsen, A.M.R. (2000). *Medborgerskab 2018: Beskæftigelsespolitik og Kontanthjælpsmodtageres medborgerskab*. København; Sociologisk Institut. Afhandling.
- Lichterman, P. (2006). Social Capital or Group Style? Rescuing Tocqueville’s insights on civic engagement. *Theory and Society* 35: 529-563.
- Lichterman, P. (2021). *How Civic Action Works: Fighting for Housing in Los Angeles*. Princeton. Princeton University Press.
- Lichterman, P. og Eliasoph, N. (2014). Civic Action. *American Journal of Sociology* 120, 3: 798-863.

- Lister, R. (2007) Inclusive Citizenship: Realizing the Potential. *Citizenship Studies* 11, 1: 49-61.
- McNevin, A. (2006). Political Belonging in a Neoliberal Era: The Struggle of the Sans-Papiers. *Citizenship Studies* 10, 2: 135-151
- Medborgerskabsundersøgelsen 2019.
- Milligan C. og Fyfe, N.R. (2005). Preserving Space for Volunteer: Exploring the Links between Voluntary Welfare Organizations, Volunteering and Citizenship. *Urban Studies* 42, 3: 417-433.
- Neveu, C. (2014). Practicing Citizenship from the ordinary to the activist. I: E. Isin & P. Nyers (red.) *The Routledge handbook of Global Citizenship Studies*. London: Routledge.
- Ossewaarde, M.R.R. (2006). Citizenship in Civil Society. *Journal of Civil Society* 2, 3: 199-215.
- Pichler, F. og Wallace, C. (2007). Patterns of Formal and Informal Social Capital in Europe. *European Sociological Review*, Vol. 23: 423-435.
- Portes, A. (2000). The Two Meanings of Social Capital. *Sociological Forum* 15, 1: 1-12.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Theiss-Morse, E. og Hibbing, J.R. (2005). Citizenship and Civic Engagement. *Annual Review of Political Science*. Vol 8: 227-249.
- Togebjerg, L., Andersen, J.G., Christiansen, P.M., Jørgensen, T.B. og Vallgård, S. (2004). *Magt og demokrati i Danmark. Hovedresultater fra magtudredningen*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Toubøl, J. og Carlsen, H.B. (2020). Frivillig hjælp og omsorg under coronakrisen: Omfang, socioøkonomisk fordeling og arbejdsdeling. *Samfundsøkonomen* 4/2020.
- Von Essen, J og Svedberg, L. (2002). *Engagemangets Gestaltninger – insatser i och utanför civilsamfundet*. Lund, Studentlitteratur.
- Wilson, J. (2012). „Volunteerism Research, A Review Essay“. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 41(2):176-212. doi:10.1177/089976401143455.

I overført betydning er en 'knast' en forhindring eller et problem, som står i vejen for at nå et mål. I nærværende antologi om 'Idrættens og civilsamfundets knaster' går vi tæt på nogle af de problemstillinger inden for idrætten og civilsamfundet, som ofte debatteres. Antologien er inddelt i fire afsnit: Civilsamfundet, Idrætsforeninger, Faciliteter og rum for idræt, bevægelse og leg samt Social ulighed i sundhed og idrætsdeltagelsen. I hvert afsnit behandles aktuelle samfundsvidenskabelige problemstillinger ud fra en kritisk vinkel med henblik på at skabe nye indsigter, der kan bidrage til at overvinde 'knasterne' og skabe forandringer i civilsamfundet og idrætten. Antologien udgives i anledning af Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfunds 20 års jubilæum.

Find kontaktoplysningerne til ansatte ved Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund på: www.sdu.dk/cisc.

Publikation er 'open source' og kan frit downloades fra www.universitypress.dk.